

УДК 141. 319. 8 (477) (091)

Людмила Ракітянська
ORCID iD 0000-0003-3586-2754кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри методики музичного виховання,
співу та хорового диригування,
Криворізький державний педагогічний університет,
пр. Гагаріна, 54, 50086 Кривий Ріг, Україна,
ludmilanick777@gmail.com

ІДЕЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ЛЮДСЬКОГО РОЗУМУ І ПОЧУТТІВ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО КОРДОЦЕНТРИЗМУ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

У статті аналізується еволюція ідеї співвідношення людського розуму і почуттів в історії української філософської думки від дохристиянських часів до сучасності. В історичній послідовності викладені погляди великих українських мислителів різних історичних епох на проблему співвідношення розуму і почуттів в цілісній людській природі, їх ролі у пізнанні світу, що з часом сформувалось у самобутнє, унікальне, українсько-філософське світобачення – український кордоцентризм, «філософію серця», як ментальну детермінанту української філософської думки, на ґрунті якої створена сучасна філософія людиноцентризму – стратегічний напрям гуманізації суспільства, одне із центральних місць в якому займає дитиноцентризм – провідний принцип реформування національної системи освіти в Україні.

Ключові слова: дитиноцентризм; історія; кордоцентризм; людиноцентризм; пізнання; почуття; розум; Україна; філософія; «філософія серця».

<https://doi.org/10.28925/2226-3012.2018.7.2937>

Вступ. Проблема співвідношення людського розуму і почуттів, інтелекту і афекту досліджувалась відомими вітчизняними вченими Л. С. Виготським, О. М. Лентьевим, С. Л. Рубінштейном, на працях яких ґрунтуються сучасні наукові дослідження. В останні два-три десятиріччя ця проблема привертає все більше уваги зарубіжних і вітчизняних вчених з декількох причин: у зв'язку із культивуванням в сучасному суспільстві раціонального ставлення до життя, в той час як емоціям приписується дезорганізуюча роль; підвищення емоційності сучасних умов життя, існування стресогенних факторів, що спричиняють проблеми психічного та фізіологічного характеру; поява такого явища як «ресентимент» – негативний психічний стан, реакція на несправедливість, основою якого є агресія, ворожнеча, жорстокість і помста; проблема професійного емоційного вигорання; низький рівень емоційної культури, нездатність ідентифікувати власні емоції, що засвідчує їх некерованість розумом, свідомістю і є причиною не лише серйозних захворювань, а взагалі значного ускладнення життя людини: особистісного і професійного. Корінь усіх причин лежить у відсутності адекватного зв'язку між інтелектом і емоціями, здатністю і правом людини на вираження власних емоцій і вміння їх усвідомлювати і керувати ними (Андреева, 2011, с. 3–8).

Аналіз літератури засвідчує, що історичний аспект окресленої проблеми досліджено частково. Поза увагою залишилася історія української культурної традиції, видатні представники якої зробили вагомий внесок в розвиток як української філософської думки, так і світової.

Мета статті: дослідити історичну ретроспективу розвитку ідеї співвідношення людського розуму і почуттів, раціонального і чуттєвого в історії української філософської думки.

Еволюція поглядів на співвідношення розуму і почуттів в історії українського кордоцентризму. Ідея взаємозв'язку емоційного і розумового в цілісній людській природі має давню традицію в історії української культури та її складових – релігії, філософії, науці, мистецтві. За свідченням дослідників історії України з давніх дохристиянських часів праукраїнців цікавили життєві питання власного буття, які вони пов'язували передусім з уявленнями про дух і душу. І хоча з часом їхні анімістичні вірування поступово змінювались, душа для українців завжди була «святою» (Огієнко, 1991) і ототожнювалась із серцем як осередком внутрішнього, духовного життя людини, що обіймає світ її відчуттів, переживань, думок і віри. Образ серця, людської душі є центральним у стародавніх пам'ятках усної народної творчості (народних піснях, казках, легендах, думках, приказках), що вказує на їх кордоцентричну

проблематику, яка проявляється в емоційності, душевності, доброзичливості, милосерді, ширості, чутливості тощо. «Тривале включення у сферу національного буття конкретного етносу певної релігійної системи істотно впливає на формування його визначальних ознак, передусім світоглядних концептів» (Черній, 2008, с. 123). Визначальною ознакою і світоглядним концептом для українців, починаючи з часів Київської Русі і донині, є кордоцентризм, що репрезентує українську духовну традицію і «виконує функцію метальної детермінанти» (Сокирко, 2010). Як феномен, український кордоцентризм «являє собою історичний тип філософування та філософську парадигму з елементами філософсько-поетичної традиції. Він виник у результаті діалогу української філософської думки зі східною патристикою, про що свідчать його базові поняття – кардіогносія (читання в серці) й теофікація (воскресіння, духовне народження)» (Сокирко, 2010, с. 69). «Кордоцентризм» (від латин. «cordis» – серце, «centrum» – центр кола), «серце як єдність та цілісність людини» (Гнатюк, 2010, с. 8). С. Ярмусь (1988-1989) так визначає кордоцентризм: «Поняття «кордоцентризм», порівняно нове поняття; воно належить передусім до царини філософії. Поняття це означає, що в житті людини, в її світогляді, основну роль мотиваційну і рушійну відіграють не розумово-раціональні сили людини, а скоріш сили її емоційного почуття, або, образно кажучи, сили людського серця» (с. 402).

Релігійно-філософська література засвідчує, що осмислення сутності феномена серця характерно для усіх історичних часів. У Київській Русі (кінець Х ст.) із зародженням філософської думки, глибинні витоки якої пов'язують ще з дохристиянською добою, в межах християнського вірування спостерігається тенденція, за якою особлива роль у пізнанні Божественної сутності відводилася серцю – «своєрідному центру, місцезнаходженню думки, віри, волі та любові, зусилля яких і забезпечували як самопізнання й самооцінку, так і осягнення Божої істини» (Причепій, Черній, Чекаль, 2005, с. 213). Стародавні літописи церковно-богословського характеру, писемні пам'ятки культури Київської Русі яскраво демонструють цю тенденцію. Так, у «Слові про закон і благодать» його автор, Іларіон Київський, писав, що коли князь Володимир задумав увести Християнство на Русі, в нього в серці «засіяв розум» (Цит. за: Дубровіна, 2006). З прийняттям християнства в Київській Русі центром філософської думки стає людина в її етико-моральному вимірі, а її серце, яке набуло значення загальнохристиянського символу, усвідомлюється як орган, «прихований центр», який об'єднуючи віру, волю і думку, дозволяє пізнати Бога і внутрішньо спілкуватися з ним. Звідси, вважають вчені, і з'являється проблема

«співвідношення віри та розуму, бо саме серце починає розумітися як носій чогось втаємниченого, віри» (Дубровіна, 2006, с. 40). Екзегетика, як розділ теології, що тлумачить Святе Письмо (Біблію), налічує 851 згадування серця як одного із центральних образів в старозаповітних текстах (Дубровіна, 2006). «Коли мудрість ввійде в серце твоє, і знання буде приємним душі твоїй, тоді поміркованість буде оберігати тебе, розум буде охороняти тебе, щоб врятувати тебе від шляху злого» (Біблія, 1988, с. 641).

Разом з тим, як стверджують дослідники (Причепій та ін., 2005), видатні представники киево-руської православної традиції Іларіон Київський, Володимир Мономах, Феодосій Печерський та інші, знаходячись під впливом західно-християнського віровчення з його абсолютизацією раціоналістичного у проблемі співіснування віри і розуму, відстоювали їх гармонію (с. 211).

Епоха Відродження в Україні позначилася складними історичними умовами, в яких продовжувалася розвиватися вітчизняна духовна культура, зокрема філософська думка, особливо поширювались гуманістично-світоглядні ідеї. Серед ранніх українських мислителів-гуманістів варто назвати Юрія Дрогобича (1450 – 1494), який в своїх антропологічних поглядах підносив і звеличував силу людського розуму, здатність людини пізнати світ «безвідносно до велінь Бога» (Губерський, Надольний, Андрущенко, 2006, с. 123).

Одним із фундаторів як філософської, так і психологічної української думки епохи Відродження є Касіян Сакович (1578 – 1647), який у праці «Трактат про душу» (1625) розглядає її як мікрокосмос, що є частиною макрокосмосу, а найвища мудрість людини, на його думку, полягає у самопізнанні власної природи, що скеровується насамперед людським розумом. К. Сакович більше схиляється до раціоналістичного тлумачення душі (Губерський та ін., 2006, с. 126).

У період наукової революції XV–XVII ст. символ серця, що зустрічається ще в античні часи, згодом і в західноєвропейській філософії, знайшов найбільше поширення в українській філософській думці, зокрема у працях українських мислителів Петра Могили (1596 – 1647), Інокентія Гізеля (1600 – 1683). Дослідники культурної спадщини українства стверджують, що Петро Могила, засновник Києво-Могилянської академії (1632), обстоював «ідею серця» як осередку душевного і духовного життя, в якому знаходяться любов, віра, милосердя. А Інокентій Гізел, професор Києво-Могилянської академії, першим з українських філософів за 45 років до вчення англійського філософа Дж. Локка (1632 – 1704) обґрунтував зв'язок і залежність інтелекту людини від її

почуттів. Саме йому належить думка про те, що «нічого немає в інтелекті, чого не було б в почутті» (Цит. за: Скрипченко, Долинська, Огороднійчук, 2011, с. 16). Георгій Щербацький (1725 – ?), яскравий представник філософської школи Києво-Могилянської академії, у питанні взаємозв'язку чуттєвого і розумового у пошуку істини обстоював позиції Декарта, застерігаючи від надмірної довіри органам чуття. Він наголошував на значенні людського розуму як «засобу здобуття істини», яким людина наділена Богом і необхідності підпорядкування чуттєвого пізнання розумовій діяльності (Причепій та ін., 2005, с. 224).

Філософська думка розвивається на ґрунті своєї національної культури, репрезентуючи і виявляючи її характерні риси, глибинні особливості національного менталітету (Причепій та ін., 2005, с. 570; Мірчук, 1994, с. 94). Концепція серця, що має витоки в релігійному світогляді українців-русичів часів Київської Русі, поступово трансформувалася у «філософію серця», ставши її визначальною рисою, що виражала самобутність і унікальність української культурної традиції, її духовної історії. Це поняття вперше запровадив відомий український філософ, перший історіограф, який досліджував історію української філософської думки Д. І. Чижевський, на переконання якого, саме «філософія серця» є «характерною для української думки» (1992). «Філософія серця», за визначенням В. С. Горського і К. В. Кислюк (2004), це спосіб пізнання, який полягає в осягненні людиною навколишнього світу й самого себе не стільки мисленням («головою»), скільки «серцем» – емоціями, чуттями, здоровим глуздом (с. 470).

«Філософія серця» як вчення в його онтологічному, теоретичному та морально-етичному аспектах найбільш повно викладена у спадщині видатних українських мислителів Кирила Ставроцького (невід. – 1646), Григорія Сковороди (1722 – 1794) та Памфіла Юркевича (1826–1874).

Фундаментальною основою філософії Г. Сковороди був глибокий антропологізм, що визначив етико-гуманістичну проблематику його релігійно-філософських роздумів (Мірчук, 1925). Досліджуючи зародження філософської думки в Україні, зокрема, творчої спадщини Г. Сковороди, І. Мірчук акцентує на тому, що філософська концепція конкретного мислителя пов'язана з ментальністю його народу. У цьому контексті всі праці Г. Сковороди наскрізь пронизані антропологічним вченням про духовний світ людини, її щасливе буття. Центральною ідеєю цього вчення є «філософія серця», а ключовим поняттям – «серце», яке у розумінні філософа є першоосновою як фізичного, так і духовного життя людини. Прагнучи знайти відповіді на питання «ким є людина», «яким має бути її життя», «в чому полягає щастя людини», філософ звертався до християнських категорій

любові, віри, надії, щастя. Він писав: «Главная цель жизни человеческой, глава дель человеческих есть дух его, мысли, сердце... Когда дух в человеке весель, мысли спокойны, сердце мирно, – то все светло, счастливо, блаженно» (Цит. за: Ковалинський, 1973, с. 465). У цьому великий мислитель вбачав філософію і сенс людського життя. Сум, страх, туга як антиподи любові і віри, на переконання філософа, руйнують людську душу, роблять її вразливою і хворобливою. Щастя ж людини – в ній самій, в здатності до духовного самопізнання, морального самовдосконалення шляхом об'єднання любові та віри. Сократівський вислів «Пізнай себе» у розумінні Г. Сковороди це не лише осягнення життя розумом, це насамперед його переживання серцем, яке виражає внутрішню, духовну сутність людини. Він писав: «Сердце твое есть голова внешностей твоих. А когда голова, то сам ты еси свое сердце» (1973, с. 168). «Філософія серця» великого українського мислителя об'єднувала мудрість людського розуму і мудрість людського серця: «Думка володарка тіла, вона є головна наша точка і середня. А тому-то вона часто й серцем називається» (Сковорода, 1973, с. 128).

Проблема сутності людини, її духовного життя, можливостей у пізнанні світу і самопізнанні перебували в центрі уваги й у філософів-просвітників, яскравим представником яких в Україні є Памфіл Юркевич. Наслідуючи традиції своїх попередників, і передусім Г. Сковороди, П. Юркевич «філософію серця» вперше представив як теоретично обґрунтовану філософсько-антропологічну концепцію з центральним поняттям «серце», наділивши його багатозначністю (Дубровіна, 2006). Зокрема у своїй праці «Серце та його значення в духовному житті людини згідно вчення Слова Божого» (Юркевич, 1990) філософ вказує на подвійну природу серця, тілесну і духовну, вважаючи, що саме цей орган людини забезпечує її цілісність. У сходженні людини до Бога, у пізнанні істини, найбільш могутнім фактором, вважає мислитель, є не стільки мислення, скільки серце людини, оскільки воно пов'язане з її релігійними почуттями, вірою, любов'ю, які, у свою чергу, визначають думки і вчинки людини. Тільки серце, вважає філософ, є осередком духовності, любові, віри, які непідвласні людському розуму. А відтак, стверджує він, духовне життя народжується раніше ніж розум, який є лише верхівкою, а не корінням людської духовності. Знання людини з'являються не в її голові, а народжуються діяльністю душі, її духовно-моральними переживаннями, перетворюючись із абстракції у внутрішній глибинний душевний стан. «...Гармонійне відношення між знаннями і вірою» – одна із провідних ідей концепції П. Юркевича (1990, с. 70). Серце виражає індивідуальність і неповторність кожної людини, тоді як розум виявляє лише загальне. Філософ

писав: «У серці людини лежить джерело тих явищ, які закарбовані особливостями, що не випливають з жодного загального поняття чи закону» (Юркевич, 1990, с. 75). Отже, сутність людини, у розумінні філософа, це не єдність людської душі та тіла, духовного і тілесного, це єдність серця і розуму, де основою, осередком, що об'єднує цілісний світ є серце.

Відомий український філософ-просвітник П. Лодій (1764 – 1829), фундатор української філософської термінології, пояснюючи значення філософії у житті суспільства, визначає її як засіб «просвіти розуму» і «просвіти серця», що спричинює розвиток пізнавальних властивостей людини, її морально-духовне самовдосконалення (Причепій та ін., 2005, с. 232).

«Філософія серця» як найсуттєвіша риса української філософії, українського менталітету, що стала предметом філософських пошуків багатьох видатних вітчизняних мислителів, знайшла своє продовження і в українській національній культурі. Яскравими представниками українського романтизму, чий світогляд ґрунтувався на «філософії серця», є М. Гоголь, Т. Шевченко.

М. Гоголь (1809 – 1852), наслідуючи традиції української духовності, у пошуках «абсолютної першооснови» (Причепій та ін., 2005, с. 235), зосереджувався на власному внутрішньому світові, намагаючись пізнати власну душу. Тільки таким шляхом, вважав письменник, можна пізнати душу іншого. Змальовуючи образи персонажів у своїх літературних творах, письменник стверджував, що саме душа людини, а не її розум виражає людську сутність. У «Вибраних місцях з листування» письменник писав: «Розум йде вперед, коли йдуть вперед усі моральні сили в людині, і стоїть непорушно й навіть йде назад, коли не підносяться моральні сили» (Цит. за: Причепій та ін., 2005, с. 235).

«Духовним батьком» українського народу вважається Т. Шевченко (1814 – 1861), чия світоглядна позиція ґрунтувалася на антропологічних засадах «філософії серця». Центром його філософських поглядів, мистецької творчості була людина як найвища цінність Всесвіту. Оспіваний Т. Шевченком узагальнений поетичний образ України називають «чуттєво-емоційним» (Причепій та ін., 2005, с. 236), оскільки художнє відтворення життя українського народу, його історії, краси рідної землі – все передавалось мислителем крізь призму людських переживань, прагнень, бажань і надій. Полум'яний патріот, поет-борець за визволення свого народу, його свободу і гідність виключно важливе значення надавав питанню людської психіки. На його думку, знання психічного життя людини, розуміння її думок, переживань, вчинків є необхідним для

митця. У своєму щоденнику поет писав, що Брюллов та інші великі художники, змогли дати нам твори, сповнені краси й життя, бо вони, як полум'яні поети і глибокі мудреці, були серцезнавцями (Шевченко, 1984–1985, с. 59). Описуючи художніми засобами психічне життя людини, його складності і суперечності, поет акцентує на провідній ролі думки, розуму людини, що надає їй життю цілеспрямованості і осмисленості. Думку поет пов'язує зі словом як її носієм, в думці ж слово знаходить неабияку впливову силу на людей.

У питанні про зв'язок розуму й почуттів людини Т. Шевченко, на противагу поширеному в ті часи у західній філософсько-психологічній літературі однобічному інтелектуалізму, висловлює думку про їх єдність у психіці людини. Він звертає увагу на роль думок у виникненні почуттів і вважає, що з розвитком думок, збагачуються і почуття людини. «Образование должно богатить, а не окрадывать сердце человеческое» (Шевченко, 2003, с. 235). Так Шевченко засвідчує роль освіти, знань в емоційному житті людини. Разом з тим він вважає, що думки не тільки впливають на почуття людини, а й залежать від них, знаходять в них мотиви своєї діяльності, джерело своєї проникливості й гостроти. Закликаючи «жити серцем» і «людей любити», Т. Шевченко наголошує, що в почуттях, як і в думках, виявляється зв'язок людини із іншими людьми. У повісті «Художник» йдеться про важливість людського співчуття: «Как бы человек ни страдал, какие бы ни терпел испытания, но если он услышит одно приветливое, сердечное слово, слово искреннего участия от далекого неизменного друга, он забывает гнетущее его горе, хотя ненадолго, хотя на час, на минуту. Он совершенно счастлив. А минута полного счастья, говорят, заменяет бесконечные годы самых тяжелых испытаний» (2003, с. 206).

Феномен українського кордоцентризму досліджується двома сучасними школами філософської україністики (Кордоцентризм). Представники психологічної школи І. Мірчук, О. Кульчицький, С. Ярмусь, А. Бичко, І. Бичко та інші розглядають український кордоцентризм як унікальне явище світової історії і пояснюють його унікальність однією обставиною – він є виразом українського національного менталітету. Вчені інтерпретують український кордоцентризм як вчення про людину як розколоту ірраціональну істоту, в якій одна частина – емоційно-почуттєва сфера переважає і панує над іншою – розсудково-розумовою сферою.

Представники культурологічної школи філософської україністики В. Олексюк, Є. Калюжний, В. Горський, С. Вільчинська, Я. Гнатюк в деяких позиціях критикують психологічну школу і розглядають український кордоцентризм як явище

української культури, що спричинене не однією обставиною, українським національним менталітетом, а багатьма іншими соціокультурними чинниками (Кордоцентризм).

Фундаментальною особливістю української філософії серця є діалогізм як шлях до Іншого, як доброзичливе, душевне ставлення, «сердечне спілкування» (Киселиця, 2015, с. 22).

Отже, вчені стверджують, що «філософія серця» – своєрідне вчення, яке відображає унікальність української культури і упродовж усього розвитку української духовної історії «намагається гармонійно співіснувати з інтелектуально-розумовими рефлексіями, не вступаючи в гостре протистояння. Для української філософії характерним є звернення до розуму, заснованого на вірі – «духовному розумі» (Дубровіна, 2006).

На початку третього тисячоліття українська філософська традиція осмислення сутності людини, її буття і ролі в соціумі, пізнаваності світу не лише не втрачає своєї актуальності, вона набуває нового філософсько-концептуального переосмислення в контексті сучасних світових цивілізаційних змін. Ідейною основою сучасної українській філософії, як «складного проблемного поля» (Причепій та ін., 2005, с. 240), представленого різноманітними світоглядними принципами, напрямками, теоріями і концепціями, є «загально-людські цінності і пріоритети» (Губерський та ін., 2006, с. 9). Одним із видатних представників сучасної філософської антропології, її гуманістичного напрямку, є вчений-філософ, державотворець і реформатор освітньої галузі, академік В. Г. Кремень, якому належить ідея людиноцентричної побудови соціуму, її теоретико-методологічне обґрунтування як філософії людиноцентризму – наукової теорії гуманістично орієнтованої політики і практики державотворення (2005). Вчений висловлює занепокоєння і тривогу за подальшу долю людини і людства, викликану глобальними кризами техногенної цивілізації, серед яких, найсерйознішою називає антропологічну, пов'язану із загрозою існування людства (2008, с. 6–7). Вказуючи на проголошення пріоритетності економічних завдань в процесах розбудови демократичної України, він акцентує на тому, що, й надалі, як це не дивно, забутою в нашому суспільстві залишається Людина, «...десь там, потім, між іншим, мимохідь, з'являється людське, душевне, якого сьогодні так бракує всім нам» (Кремень, 2005). Визначення кожною епохою філософсько-світоглядних пріоритетів (логоцентризм, космоцентризм, теоцентризм, антропоцентризм, економцентризм тощо), які зумовлюють подальший процес існування людини, вимагають, за переконанням філософа, створення нових концептуальних підходів парадигмального рівня. «Таким підходом є філософія людиноцентризму

(Кремень, 2008, с. 10), як нова парадигма розвитку, коли не технології, не економіка, а людина в її новій якості стане метою і смыслом прогресу. Так виникає і стверджується людиноцентризм – нова стратегія поступу суспільства, в основі якої – не накопичення матеріальних благ і цінностей, а орієнтація на цінності духовні, на знання, культуру, науку, без яких життя втрачає сенс і перспективу» (Кремень, 2008, с. 7–8). Надаючи глибокого філософського змісту поняттю «людиноцентризм», вчений пов'язує його з усіма сферами буття: суспільною, соціальною, політичною, духовно-культурною. У контексті філософії людиноцентризму визначена стратегія розвитку національної освіти в Україні як людиноцентрично спрямована (Кремень, 2008, с. 309), гуманістично орієнтована на формування нової людини, без якої неможливо побудувати нове гуманне суспільство. Одним із базових концептів людиноцентричної філософсько-освітньої концепції є дитиноцентризм – засадничий принцип розбудови Нової української школи, центром якої має стати дитина (Бібік, 2017).

У контексті нашого дослідження виключно важливе значення набувають ключові положення філософії людиноцентризму, які дотичні до проблеми, що аналізується. Обґрунтовуючи сутність філософії людиноцентризму, В. Г. Кремень (2008) вказує на її зв'язок із українською філософією кордоцентризму («філософією серця»), називаючи її «духовною доміантою нашої культури», яка орієнтована на виявлення внутрішніх, глибинних основ людського буття і яка складає сутнісну основу національної свідомості (с. 12–14). Людиноцентризм, стверджує вчений, основою якого є духовність, це філософія творення людини – конкретної, живої, діяльність якої обумовлена єдністю розуму і душі (Кремень, 2005); це актуалізація гуманістичних тенденцій і відхід від раціоналізованих прагматичних імперативів (Кремень, 2008, с. 11); це спрямованість освітнього процесу на майбутнє з урахуванням усіх надбань вітчизняної філософської думки з її акцентом на софійності мислення, гуманізмі, кордоцентризмі (Кремень, 2008, с. 253); це переорієнтація освіти в напрямі відмови від раціонально спрямованої, зверненої до розуму освіти на нові виміри духовності людини, розвиток її творчих потенцій, що ґрунтуються на розумі, знанні, мудрості, «душевному відчутті», «пізнанні серцем», на всьому, що перетворює людину в особистість (Кремень, 2008, с. 310–311); це відокремлення в освітньому процесі знань і життєвої мудрості як духовної складової, навчання якої повинно враховувати «душевний фактор», «пізнання серцем», оскільки безумовне значення для людини має не орієнтація на розум, а на серце, тобто

морально-душевну сферу. Це повинна підняти на новий щабель теоретичного осмислення українська педагогіка (Кремень, 2008, с. 302–304).

На цій думці наголошують і провідні вітчизняні вчені, академіки В. О. Огнев'юк і С. О. Сисоєва, стверджуючи, що в умовах нового еволюційного поступу Україна зможе досягти значних успіхів якщо її реальним пріоритетом стане розвиток людини (Огнев'юк, 2011), всебічний розвиток якої – у гармонійності її фізичних і духовних сил, у внутрішній єдності моральної свідомості і поведінки, у відсутності розходжень між думками і почуттями, словами і діями (Сисоєва, 2006, с. 121).

Висновки. Дослідження історичної ретроспективи розвитку ідеї співвідношення людського

розуму і почуттів у контексті українського кордоцентризму доводить, що вона, маючи глибинні дохристиянські витоки в історії українського народу, була центром філософських пошуків видатних особистостей, мислителів різних історичних епох, поступово формуючись в унікальне і самобутнє філософсько-світоглядне вчення українських мислителів – «філософію серця», український кордоцентризм, на ґрунті якого створена сучасна філософія людиноцентризму і дитиноцентризму. Історичний підхід у дослідженні окресленої проблеми дозволив осягнути умови і спосіб її виникнення для глибокого і всебічного розкриття сутності проблеми, що і складає перспективи подальших досліджень.

Література

- Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии. Новополюцк : ПГУ, 2011. 388 с.
- Библия. Книги Священного писания Ветхого и Нового завета канонические (В русском переводе с параллельными местами). Москва : Всесоюзный совет евангельских христиан-баптистов, 1988. Кн.1. 925 с.; Кн. 2. 292 с.
- Гнатюк Я. С. Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій: монографія. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2010. 184 с.
- Горський В. С., Кислюк К. В. Історія української філософії : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Либідь, 2004. 488 с.
- Губерський Л. В., Надольний І. Ф., Андрущенко В. П. Філософія: навч. посіб. Київ : Вікар, 2006. 455 с.
- Дубровіна К. О. «Філософія серця» в українській культурній традиції. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2006. № 52. С. 11–44.
- Киселиця С. В. Український кордоцентризм як гуманізм. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2015. № 2. С. 19–23.
- Ковалинський М. Життя Г. Сковороди. *Повне зібрання творів* : у 2 т. Київ, 1973. Т. 2. С. 439–477.
- Кордоцентризм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC> (дата звернення: 24.08.2018).
- Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ : Педагогічна думка, 2008. 424 с.
- Кремень В. Філософія людиноцентризму як теоретична складова національної ідеї. *Дзеркало тижня*. 2005. № 31. URL: https://dt.ua/SCIENCE /filosofiya_lyudinosentrizmu_yak_teoretichna_skladova_natsionalnoyi_ideyi (дата звернення: 24.08.2018).
- Мірчук І. Світогляд українського народу. Спроба характеристики. *Генеза*. 1994. №87. С. 87–96.
- Мірчук І. Г. С. Сковорода. Замітки до історії української культури. Прага : Укр. істор. – філософ. тов., 1925. 27 с.
- Нова українська школа: поради для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
- Огієнко І. (митр. Іларіон). Історія української культури: коротка історія культурного життя українського народу. Київ : Абрис, 1991. 242 с.
- Огнев'юк В. О. Шкільна освіта у контексті семи еволюційних поступів. *Освітологічний дискурс*. 2011. №2. С.1–5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2011_2_3 (дата звернення: 11.08.2018).
- Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. Філософія : підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Академія, 2005. 592 с.
- Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: підручник. Київ: Міленіум, 2006. 344 с.
- Сковорода Г. Наркисс. Разглагол о том: узнай себе. *Повне зібрання творів*: у 2 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т.1. С. 154–193.
- Сковорода Г. Сочинения: в 2 т. Москва : Мысль, 1973. Т.1. 511 с.; Т. 2. 486 с.
- Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Загальна психологія : підручник. Київ : Каравела, 2011. 464 с.
- Сокирко А. Н. Кордоцентризм як ментальна детермінанта української філософської думки доби

- романтизму. *Вісник Черкаського університету*. Вип.190. Серія «Філософія». – Черкаси : Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького, 2010. С. 69–74.
- Черній А. М. Релігієзнавство : підручник. Київ : Академвидав, 2008. 400 с.
- Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ : Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. 230 с.
- Юркевич П. Из науки о человеческом духе. Москва : Издательство «Правда», 1990. 338 с.
- Юркевич П. Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божия. *Философские произведения : приложение к журналу «Вопросы» философии*. Москва, 1990. С. 22–54.
- Шевченко Т. Щоденник, 12 липня 1857 року. Твори. Київ, 1984–1985. Т.5. С. 298–311.
- Шевченко Т. Прогулка с удовольствием не без морали. Твори. Київ, 2003. Т.4. С. 208–325.
- Шевченко Т. Художник. Твори. Київ, 2003. Т. 4. С. 208–325.
- Ярмусь С. Кордоцентризм – підстава української духовності й філософії. *Науковий конгрес у 1000-ліття Хрещення Руси-України у співпраці з Українським Вільним Університетом*: зб. праць ювілейного конгресу. Мюнхен : УВУ, 1988–1989. С. 402–417.

References

- Andreyeva, I. N. (2011). *Emotsionalnyi intellekt kak fenomen sovremennoi psikhologii [Emotional Intelligence as a Phenomenon of the Modern Psychology]*. Novopolotsk, Byelorussia: Polotsk State University (byel).
- Bibliya (1988). *Knygy Svyaschennogo pisaniya Vetkhogo i Novogozaveta kanonicheskiye (V russkomperevode s parallelnymimestami) [The Bible. The Canonical Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testament (In Russian translation with parallel passages)]*. Moscow, Russian Federation: The All-Union Council of Evangelical Baptist Christians. Book 1, 925; Book 2, 292 (rus).
- Hnatyuk, Y. S. (2010). *Ukrayinskyi kordotsentrizm u konfliktimifologii ta interpretatsii: monografiya [Ukrainian Cordocentrism in the Conflict of Mythologies and Interpretations: a Monograph]*. Ivano-Frankivsk, Ukraine: Symfoniya Forte Publishing House (ukr).
- Gorskyi, V. S., & Kyslyuk, K. V. (2004). *Istoriya ukrayinskoyi filosofiyi: pidruch. dlya stud. vysch. navch. zakl [The History of Ukrainian Philosophy: a textbook for Students of Higher Educational Institutions]*. Kyiv, Ukraine: Lybid Publishing House (ukr).
- Huberskyi, L. V., Nadolnyi, I. F., & Andruschenko, V. P. (2006). *Filosofiya: navch. Posib [Philosophy: an Auxiliary Textbook]*. Kyiv, Ukraine: Vikar Publishing House (ukr).
- Dubrovina, K. O. (2006). «Filosofiyasertsya» v ukrayinskyi kulturniy tradytsii [«The Philosophy of the Heart» in the Ukrainian Cultural Tradition]. *Multiversum. A Philosophical Almanac*, 52, 11–44 (ukr).
- Skrypchenko, O. V., Dolynska, L.V., & Ohorodnychuk, Z. V. (2011). *Zahalna psikhologiya: pidruchnyk [General Psychology: a Textbook]*. Kyiv, Ukraine: Karavela Publishing House (ukr).
- Kyselytsya, S. V. (2015). Ukrayinskyi kordotsentrizm yak humanizm [The Ukrainian Cordocentrism as Humanism]. *The Problems of Social Work: Philosophy, Psychology, Sociology*, 2, 19–23 (ukr).
- Kovalynskyi M. (1973). *Zhyttya G. Skovorody: povnezibrannyatvoriv [The Life of G. Skovoroda: Complete Works]*. Kyiv, Ukraine. Т. 2. 439–477 (ukr).
- Cordocentrism*. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC> (ukr).
- Kremen, V. G. (2008). *Filosofiya lyudynotsentryzmu v strategiyakh osvitynogo prostoru [The Philosophy of Anthropocentrism in the Strategies of Educational Space]*. Kyiv, Ukraine: Pedahohychna Dumka Publishing House (ukr).
- Kremen, V. (2005). *Filosofiya lyudynotsentryzmu yak teoretychna skladova Natsionalnoyi ideyi [The Philosophy of Anthropocentrism as a Theoretical Component of the National Idea]*. *The Dzerkalo Tyzhnia Newspaper*, 31. Retrieved from https://dt.ua/SCIENCE/filosofiya_lyudinotsentryzmu_yak_teoretichna_skladova_natsionalnoyi_ideyi (ukr).
- Mirchuk, I. (1994). *Svitohlyad ukrayinskogo narodu. Sproba harakterystyky [The Worldview of the Ukrainian People. An Attempt at Characterization]*. *Geneza Publishing House*, 87, 87–96 (ukr).
- Mirchuk, I. (1925). *G. S. Skovoroda. Zamitki do istoriukrayinskoyikultury [Notes on the History of the Ukrainian Culture]*. Prague, Czech Republic: Ukrainian Historical and Philosophical Society, 27 (ukr).
- Nova ukrayinska shkola: poradnyk dlya vchytelya [The New Ukrainian School: A Teacher's Guide]* (2017). N. M. Bibik (Ed.). Kyiv, Ukraine: Pleyady Publishing House LLC (ukr).
- Ogiyenko, I. (metropolitan Ilarion) (1991). *Istoriya ukrayinskoyi kultury: korotka istoriya kulturnogo zhyttya ukrayinskogo narodu [The History of the Ukrainian Culture: a Brief History of the Cultural Life of the Ukrainian People]*. Kyiv, Ukraine: Abrys Publishing House (ukr).
- Ognevyuk, V. O. (2011). *Shkilna osvita v konteksti semy evolyutsiynykh postupiv [School education in the context of seven evolutionary steps]*. *Osvitohichnyi dyskurs*, 2, 1–5. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2011_2_3 (ukr).

- Prychepiy, Y. M., Cherniy, A. M., & Chekan, L. A. (2005). *Filosofiya: pidruchnyk dlya stud. vysch. navch. zakl [Philosophy: a Textbook for Students of Higher Educational Institutions]*. Kyiv, Ukraine: Akademiya Publishing House (ukr).
- Sysoieva, S. O. (2006). *Osnovy pedagogichnoyi tvorchosti: pidruchnyk [Grounds of pedagogical creativity: a textbook]*. Kyiv, Ukraine. Millenium Publ. (ukr).
- Skovoroda, G. (1973). *Narkiss. Razglagol o tom: uznaishebe: povne zibrannya tvoriv [Narcissus. A talk about: Know yourself: Complete Works]*. Kyiv, Ukraine: Naukova Dumka Publishing House, 1, 154–193 (ukr).
- Skovoroda, G. (1973). *Sochyneniya [Writings]*. Moscow, Russian Federation: Mysl Publishing House. V. 1. 511 p; V. 2, 486 (ukr).
- Sokyrko, A. N. (2010). Kordocentrizm yak mental na determinanta ukrayinskoyi Filosofskoyi dumky doby romantyzmu [Cordocentrism as a Mental Determinant of the Ukrainian Philosophical Thought of the Romanticism Era]. *The Bulletin of the Cherkasy University, Issue 90, the «Philosophy» series.* – Cherkasy, Ukraine: Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University, 69–74 (ukr).
- Cherniy, A. M. (2008). *Relygiyevnavstvo: pidruchnyk [Religious studies: a Textbook]*. Kyiv, Ukraine: Akademydav Publishing House (ukr).
- Chyzhevskiy, D. (1992). *Narysy z istorii filosofii na Ukrayini*. Kyiv, Ukraine: the Oriy Publishing House attached to the «Kobza» Ukrainian-Canadian Joint Venture, 230 (ukr)
- Yurkevych, P. (1990). *Iznauk o chelovecheskomdukke [From the Science of the Human Spirit]*. Moscow, Russian Federation: Pravda Publishing House (rus).
- Yurkevych, P. D. (1990). Serdtse i yego znachenije v dukhovnoi zhyzni cheloveka, poucheniyslova Bozhiya [The Heart and its Meaning in the Spiritual Life of a Man, According to the Teachings of the Word of God] *Philosophical writings: A supplement to the «Questions of Philosophy» magazine*. Moscow, Russian Federation, 22–54 (rus).
- Shevchenko, T. (1984-1985). *Schodennyk, 12 lypnya 1857 roku [The Diary, July 12, 1857: Writings]*. Kyiv, Ukraine. V. 5, 298–311 (ukr).
- Shevchenko, T (2003). *Progulka s udovolstvuyemi ne bez morali [A Walk with Pleasure and Not Without a Moral: Writings]*. Kyiv, Ukraine. V. 4, 208–325. (ukr).
- Shevchenko, T. (2003). *Khudozhnyk [The Artist: Writings]*. Kyiv, Ukraine. V. 4. 208–325 (ukr).
- Yarmus, S. (1988-1989). Kordocentrizm – pidstava ukrayinskoyi dukhovnosti i filosofiyi [Cordocentrism is the foundation of Ukrainian spirituality and philosophy]. *A Scientific Congress during the 1000th anniversary of the Christianization of Rus-Ukraine, in conjunction with the Ukrainian Free University: Proceedings of the jubilee congress*. Munich, Germany: The Ukrainian Free University, 402–417 (rus).

IDEA WSPÓLZALEŻNOŚCI LUDZKIEGO ROZSĄDKU I UCZUĆ W KONTEKŚCIE UKRAIŃSKIEGO KORDOCENTRYZMU: RETROSPEKTYWA HISTORYCZNA

Lyudmyla Rakityanska, kandydat nauk pedagogicznych, adiunkt, adiunkt Katedry Metodyki Wychowania Muzycznego, Śpiewu i Dyrygowania Chórem, Krzywowski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny, prospekt Gagarina 54, 50086 Krzywy Róg, Ukraina, ludmilanick777@gmail.com

W artykule analizowana jest ewolucja idei współzależności ludzkiego rozsądku i uczuć w historii ukraińskiej myśli filozoficznej od czasów przedchrześcijańskich do współczesności. W kolejności historycznej przedstawione zostały poglądy wielkich ukraińskich myślicieli z różnych epok historycznych na problem współzależności rozsądku i uczuć w integralnej naturze ludzkiej, ich roli w poznawaniu świata, co z czasem ukształtowało się jako samodzielny, unikatowy, ukraińsko-filozoficzny światopogląd – ukraiński kordocentrizm, «filozofia serca», jako determinanta mentalna ukraińskiej myśli filozoficznej, na bazie której stworzona została współczesna filozofia antropocentryzmu – strategiczny kierunek humanizacji społeczeństwa, jedno z centralnych miejsc w których zajmuje dzieciocentrizm – wiodąca zasada reformowania krajowego systemu edukacji na Ukrainie.

Słowa kluczowe: dzieciocentrizm; historia; kordocentrizm; antropocentrizm; poznanie; uczucia; umysł; Ukraina; filozofia; «filozofia serca».

IDEA OF RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN MIND AND FEELINGS IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN CORDOCENTRISM: HISTORICAL RETROSPECTIVES

Rakityanska Lyudmyla, PhD in Pedagogy, Associate Professor, Assistant Professor of the Methodology of Musical Education, Singing and Choral Conducting of Kryvyi Rih State Pedagogical University, Gagarin Ave. 54, 50086 Kryvyi Rih, Ukraine, ludmilanick777@gmail.com

The article analyzes the evolution of the idea of human mind and feelings correlation in the history of Ukrainian philosophical thought from pre-Christian times till modern times. It is proved that this idea has a long tradition in

the history of Ukrainian culture and its components – religion, philosophy, science, art. In historical sequence, the views of the great Ukrainian thinkers of different historical epochs on the problem of mind and feelings correlation in the integral human nature, their role in the cognition of the world are set forth. According to the researchers, from ancient pre-Christian times, the ancestor Ukrainians were interested in the vital issues of their own being, which they associated primarily with the notions of spirit and soul, which for Ukrainians were always «sacred» and identified with the heart as the centre of the spiritual life of a person occupying the world of his feelings, experiences, thoughts and faith. The image of the heart is central in the ancient monuments of oral folk art, which points to their cordocentric problematics, which is manifested in emotionality, sincerity, benevolence, mercy, and the like. The ideological concept for Ukrainians, from the times of Kievan Rus to our days, is cordocentrism, which represents the Ukrainian spiritual tradition and fulfils the function of a mental dominant. In Kievan Rus with the birth of philosophical thought (I. Kyivskyi, V. Monomakh, F. Pecherskyi), within the Christian faith there is a tendency that a special role in the cognition of the Divine essence was given to the heart. In Holy Scripture (the Bible), there are 851 references to the heart as one of the central images in the Old Testament texts. The concept of the heart, which takes its origins in the religious worldview of Ukrainian-Rus people from the times of Kievan Rus, gradually transformed into a «philosophy of the heart», becoming its distinctive feature that expressed the originality and uniqueness of the Ukrainian cultural tradition and its spiritual history.

«Philosophy of the heart» as a doctrine in its ontological, theoretical and moral and ethical aspects is most fully expounded in the heritage of the outstanding Ukrainian thinkers G. Skovoroda, P. Yurkevych, T. Shevchenko, N. Gogol. A modern philosophy of human-centrism has been created on the basis of the philosophy of cordocentrism as a strategic direction of the humanization of society, in which one of the central places is child-centric education – the leading direction of the national education reform in Ukraine.

Key words: *child-centrism; history; cordocentrism; human-centrism; cognition; feelings; mind; Ukraine; philosophy, «philosophy of the heart».*

Стаття надійшла до редакції 29.08.2018.

Прийнято до друку 27.09.2018.